ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Տարեկան գինը 10 րուբլ, կէս տարվանը 6 րուբլ:
Առանձին համարները 5 կոպէկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ:

[illegible]
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

ՄՇԱԿ

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի եւ տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով:

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր տողին 2 կոպէկ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

„ՄՇԱԿ“

ԱՄԵՆՕՐԵԱՅ ԼՐԱԳԻՐԸ

ԵԿՈՂ **1882** ԹՒԻՆ

(ՏԱՍՆ ԵՒ ՄԷԿԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ)

Կը հրատարակվի նոյն ձեւով և նոյն պրօգրամմայով։

ՊՐՕԳՐԱՄԱ. I. Տէրութեան կարգադրութիւններ, II. Առաջնորդող յօդուածներ, III. Ներքին տեսութիւն, IV. Արտաքին տեսութիւն, V. Խառն լուրեր, VI. Հեռագիրներ, VII. Ֆելիետօն կամ Բանասիրական, VIII. Յայտարարութիւններ։

ԼՐԱԳՐԻ ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆԸ, 10 րուբլ է, կէս տարվան 6 ր., իւրաքանչիւր ամսին 1 րուբլ։ Հատով համարները 5 կոպէկ։

Գրվել կարելի է խմբագրութեան մէջ հետեւեալ հասցէով. Тифлисъ, редакція «Мшакъ».

Խմբագիր-հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մայրաքաղաքների հայ հասարակութիւն։—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Ներքին լուրեր։—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Հայոց խնդիր։ Գերմանիա։ Արտաքին լուրեր։—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ։—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ։—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Մշակների դրութեան առիթով։

ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ՀԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

—

Մինչև որ ամեն մի հայ, որ գրիչը ձեռքում բռնել կարող է, իր կարողութեան չափ նպաստում է Եւրոպային հայոց ազգի հետ մամուլի միջոցով ծանօթացնելուն, ռուս երկու մայրաքաղաքների հայ հասարակութիւնը այդ ուղղութեամբ ոչինչ չէ անում։

Մայրաքաղաքներում, Ս. Պետերբուրգում և Մոսկվայում, բաւական թւով հայեր կան, որոնք պատկանում են ինտելիգենցիային։ Այդ ինտելիգենցիան բաժանվում է երկու մասի վրա. հայ ուսանողութիւնը և մայրաքաղաքներում այլ և այլ պաշտօններ և պարապմունքներ ունեցող հայ անձինք։ Մենք չենք խօսում, ի հարկէ, մայրաքաղաքներում ապրող մեր գրեթէ անգրագէտ վաճառականների մասին. բայց միթէ քիչ են Մոսկվայում և Ս. Պետերբուրգում հայ ուսուցիչներ, պրօֆէսօրներ, պաշտօնեաներ և իրանց եկամուտներով ապրող հայերէն և ռուսերէն լաւ իմացող ընդհանուր կրթութիւն ստացած անձինք։

Ի՞նչ ենք պահանջում նրանցից,—ամենաչնչին բան. ստանալ թէ Թիֆլիսի և թէ Կ. Պօլսի հայ լրագիրները և նրանցից քաղուածք անել ռուս այլ և այլ լրագիրների, ամսագիրների և շաբաթաթերթերի համար։

Հայ ինտելիգենցիային պատկանող ունեւոր մարդիկ այդ գործը կարող են շատ հեշտութեամբ կատարել. նրանք ունեն ժամանակ և կարող չեն ռուս խմբագրութիւնների կողմից դրամական վարձատրութեան։ Բայց ի՞նչի չեն կատարում այդ տեսակ թեթև գործ, որ այնու ամենայնիւ մեծ օգուտ կը տար ազգին։ Պատճառը շատ հասարակ է. նրանց պակասում է մի բան,—ազգասիրութիւնը։

Գանք այժմ հայ ուսանողութեանը։ Շատ անգամ խօսվել է այդ մասին մեր լրագրում և ամեն անգամ ուսանողները պատասխանել են, որ ժամանակ չունեն կամ աղքատ լինելով չեն կարող նուիրել իրանց ոյժերը այդ տեսակ թէև աննշան ծառայութեանը իրանց ազգին։

Խօսենք նախ հարուստ ուսանողների վրայ։ Նրանք ոչ թէ միայն աւելորդ ժամանակ ունեն և շատ չէին կորցնի շաբաթը մի անգամ թեթև քաղուածներ անելով հայ լրագիրներից, բայց և կարող էին նիւթապէս օգնել իրանց չքաւոր ընկերներից մինին կամ միւսին, որպէս զի սա յաւելապէս այդ գործով պարապի օրվայ մէջ մի ժամ րոպէ և այնուհետև շաբաթը մի անգամ տանի խմբագրութիւն հաւաքած քաղուածները։ Մենք գիտենք թէ մեր հարուստ ուսանողութիւնը ինչպէս է ապրում մայրաքաղաքներում. ժամանակ վատնել, փողեր ծախսել շռայլութեան և անպէտք բաների վրա, որ չասենք աւելի,—ահա նրանց կեանքի եղանակը։ Ուսանողները մեզ ի հարկէ կը պատասխանեն դարձեալ, թէ հին ուսանողութիւնն է այսպէս եղել, իսկ նորը օրինաւոր է։ Փառք Աստուծոյ, մենք խօ Աֆրիկայում չենք ապրում և ամեն տարի տեսնում ենք, նոյն իսկ անցեալ և այս տարի տեսանք ինչպէս վերադառնում են Մոսկվայից և Ս. Պետերբուրգից մեր ունեւոր ընտանիքների համալսարանական ուսումնաւարտ երիտասարդները. դարդակ, անզարգացած, քամի փչող, բթացրած, տիկնների պէս հագնված, փողոցներում թափառաշրջիկ, որ և է մտքի վրա իրանց ուշքը կենտրոնացնել անկարող,—ահա մեր հարուստ ուսանողների պատկերը։

Իսկ մեր աղքատ ուսանողները. Նրանք անդադար գանգատվում են թէ նիւթական միջոցներից զուրկ են, ստիպված են իրանց ապրուստը հայթայթելու համար դասեր

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄՇԱԿՆԵՐԻ ԴՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

—

Ամենայն տեղ, ամենայն հասարակութիւնների մէջ, մշակների անտեսական դրութեան բարւոքման հարցը վաղուց արդէն մտել է հասարակական ամենակարեւոր հարցերի շրջանը և այժմ չը կայ գրեթէ մի փոքր ի շատէ ինքնաճանաչ ազգ կամ ժողովուրդ, որը քիչ թէ շատ, այսպէս թէ այնպէս չը զբաղվէր մարդկութեան այդ ամենաթշուառ դասակարգի վիճակով, չաշխատէր գոնէ ժամանակ առ ժամանակ նորոգելով նրա անթիւ վէրքերի սպեղանին, թեթեւացնել նրա դառնակսկիծ ցաւերը։ Միայն մեզանում է, որ խեղճ մշակը մի չինական պատով անջատված հասարակութենից, զուրկ նրա որ և իցէ հոգացողութենից, ենթարկված ֆիզիկական ծանր և անտանելի աշխատանքներին օրըստօրէ բարոյապէս և ֆիզիքապէս մաշվում, մահանում է, առանց արժանանալու մեր կողմից հարկաւոր ուշադրութեան, մինչև անգամ առանց շարժելու մեր բնական մարդասիրական զգացմունքները։

Ո՞ւմ չէ պատահում ամենայն օր տեսնել թըշուառ բեռնակրին ծածկված քրքրված ցնցոտիներով, որ հազիւ հազ պաշտպանում են նրա միայն կաշուից և չոր ոսկրներից բաղկացած մարմնի կէսը, թէ ձմեռվայ սարսափելի ցրտերի ազդեցութենից, թէ ամառվայ արեգակի կիզիչ ճառագայթներից—ահագին համետը շալակին, երկար չուանը ուսին գցած, փողոցի այս ու այն անկիւնում չանքը ծռած սպասելիս, թէ ահա կը պատահի մէկը և անասունի նման նրա մէջքը բարձելով 7—8—10 պուդի ծանրութիւնը և քարշ քաշելով քաղաքի այս ծայրից միւս ծայրը, վերջապէս կը տայ նրան մի քանի սև կոպէկներ։ Ո՞ւմ չէ պատահել տեսնել խեղճ մշակին՝ երկաթի ծանր մուրճը ձեռում փողոցում արեգակի, անձրեւի և ձիւնի տակ, սկլոր քարի վրա չնթռնած՝ հարուստ քաղաքի փողոցների սալայատակի համար սուր գետաքարեր փշրտելիս։ Ո՞վ չէ տեսել այդ մի և նոյն մշակին ահագին քարը կամ ծանր գերանի ծայրը ուսը առած մի քանի տասնեակ աստիճաններով այս ու այն աղայի շինութեան երկրորդ, երրորդ յարկը բարձրանալիս։ Նրա նիհար երեսից անձրեւի նման այդ ժամանակ հեղում են քրտինքի կաթիլներ, նրա կուրծքի ոսկորները ուժեղ ճնշողութենից դուրս են ցցվում, աչքերը արեան հոսումից սաստիկ կարմրում են, ծունկերը չը դիմանալով վերուժ ծանրութեան, ակամայ ծալվում են, բայց նա մի ստոյիկեան համբերողութենով տանում է այդ բոլորը, ըստ որում նրա անհաշտ թշնամի քաղցածութիւնը ստիպում է տանել, նա պիտի ինչպէս և իցէ այսօր մի քանի կոպէկներ ձեռք բերի իր և իրան ընտանիքի թշուառ գոյութիւնը առաջ մղելու համար։

Նայիր խորը ուշադրութենով այդ բոլորի վրա, սիրելի ընթերցող, և դու կը զգաս մի գերբնական սարսափ, եթէ ունես փոքր ի շատէ զգայուն սիրտ և թափանցող հայեացք։

Մշակը հալածվում է ոչ միայն ճակատագրի անողոքութիւնից, այլ և իր արիւնակիցների, իր եղբայրակիցների գազանային անխղճութենից։ Տո՛ւր ինձ ձեռդ, սիրելի ընթերցող, հետեւիր ինձ և տես թէ այդ ինչպէս է կատարվում, թէ մինչև ո՛ր աստիճան մշակի մարդկային նոյն իսկ բընական իրաւունքները ոտնակոխ են լինում գանազան շահախնդիրների ձեռում։ Միայն մի պահանջիր ինձանից հմուտ ուղեցոյցի խորը՝ տեղեկութիւնները, ըստ որում, կանխապէս խոստովանում եմ, որ այդ իմ ոյժից բարձր է, ես միայն մատնացոյց կանեմ քեզ այն անկիւնների վրա, ուր կատարվում են աղէտալի անցքեր մշակի կեանքում, անցքեր, որոնց մասին գուցէ դու կեանքումդ լսած էլ չը լինես։ Ես քեզ չեմ տանի վերև ասած փողոցային բեռնակրի, կամ շինութեան մշակի մօտ, որոնց դու ամենայն օր աչքի առաջ ունես և այնքան տեսել ես, որ քո աչքերը բթացել են, այլ կը տանեմ քեզ մի ուրիշ տեղ, ուր մշակի դրութիւնը առաւել տխուր, առաւել սարսափելի է։ Այս տեղերը Բագուի հռչակված նաւթային հանքահորերը և այդպէս անուանված սև քաղաքի գործարաններն են։

* * *

Վերջին երկու տասնեակ տարիները Բագուի նաւթային արդիւնաբերութեան արագ զարգացումը, քաշեց բերաւ այդ քաղաքը Անդրկովկասի զանազան անկիւններից, Սոի, Տաթեւ, Ղարաբաղի, Շամախու և ուրիշ շատ գաւառներից, Ռուսաստանի և Պարսկաստանի խորքերից, բազմատեսակ բաղդախնդիրների շարքում և հասարակ բանւորներին, որոնք օրական ապրուստը հայթայթելու նպատակով, թողնելով իրանց հայրենի հողը, սիրելի ընտանիքը և զաւակները եկած այժմ կենտրոնացած են այստեղի Բալախանի-Սաբունչեան նաւթային հանքահորերում և սև քաղաքում։

Սև քաղաք անուանվում է այստեղ նաւթային գործարանների խումբը, որ տարածված լինելով մօտաւորապէս 6 քառակուսի վերստաչափ տարածութեան վրա, հեռուից մարդու աչքին ներկայացնում է մառախուղով պատած մի փոքրիկ քաղաք, որը սև մականունը կրում է այն պատճառով, որ այստեղ ամենայն բան սև է սկսած անշունչ առարկաներից մինչև տնային կենդանիները և մարդը։ Բաւական է, այստեղ այդ բազմաթիւ գործարաններից դուրս եկող նաւթային մնացորդի թանձր ծխով վարակված օդի մէջ երկու ժամ մնալ և մարդ միանգամայն կը կերպարանափոխվի ոտից մինչև գլուխ ծածկվելով սև մուրով։ Անսովոր մարդը չէ կարողանում այս մառախուղում երկար մնալ, ուր խտակ օդի բացակայութիւնը խանգարում է նրա կանոնաւոր շնչառութիւնը։ Չը նայելով, որ գործարանները միմեանցից բաւական տարածութենով հեռու են, նրանցից դուրս եկող ծխերը խառնվելով միասին կազմում են մի այնպիսի թանձրութիւն, որի միջից հազիւ հազ կարողանում են թափանցել արեգակի ճառագայթները։

Ահա այդ մառախլապատ երկնքի տակ է անցկացնում իր տարիները Բագու գաղթող մշակների մեծամասնութիւնը, խմբերով տեղաւորված այս ու այն գործարանում և հէնց այստեղ պիտի ծանօթանաս, սիրելի ընթերցող, նրա վիճակի հետ, որ իմանաս թէ որքան դառն և անտանելի է նա։ Հեռու չը գնանք, մտնենք հէնց առաջին պատահող գործարանը և տեսնենք, թէ ի՞նչ է անում այստեղ, ինչպէս է առաջ տանում նա իր թշուառ գոյութիւնը։ Առաջին անգամ հարկաւոր է գէթ մօտաւորապէս ծանօթանալ նրա բնակարանի հետ։ Անկարելի է այստեղ նկարագրել այդ բնակարանի տեսքը, չունենալով Րաֆֆիի գեղարուեստական վրձինը։ Երեւակայիր քեզ, սիրելի ընթերցող, երկու սաժէն լայնութիւնով, չորս սաժէն երկայնութիւնով և 5 կամ 6 ֆուտ բարձրութիւնով մի խրճիթ, միայն խրճիթ բառի տակ չը հասկանաս այն աղքատ բայց պարզ և մաքուր օդով բնակարանը, ուր բնակվում է առողջ գիւղացին, ոչ, այլ մի չափազանց կեղտոտ և խոնաւ խուց, ուր կարող են ապրել միայն անասունները այն էլ նրանցից ամենակեղտոտները—խոզերը։ Այստեղ, այդ խուցի մէջ, ուր ապրում են տասնից սկսած մինչև տասն ու հինգ մշակներ, ուր ծանր օդը տարիներով չէ փոխվում, չէ նորոգվում, ուր մուրով սևացած պատերի միջից խոնաւութիւնը անպակաս է, ուր հազար ու մի կեղտոտութիւններով ապականված յատակը ոչինչով ծածկված չէ, ուր նոյնպէս մուրի տակ կորած առաստաղը հազարաւոր սարդոստայնների բուն կարող է համարվել—այստեղ, կրկնում ենք, անկարելի է խօսք անգամ արտասանել առողջապահական որ և է կանոնների մասին։ Այն միակ պատուհանը, որը շինված է, կարծես թէ, այդ խուցին առաւել մռայլ, առաւել տխուր կերպա-

տալ մասնաւոր տներում և ժամանակ չունենն ազգին ծառայելու։ Բայց նրանք մոռանում են որ նոյն իսկ այն փոքրիկ պարապմունքը որ մենք նրանց առաջարկում ենք, բացի այն օգուտից որ նա կը տայ ազգին, կարող է նրանց տալ միջոց ապրելու։ Չքաւոր հայ ուսանողը ասում է թէ պէտք է դասեր տայ և ուրախ է երբ քաղաքի մի ծայրից միւս ծայրը վազելով ամիսը մի 30 րուբլ կաշխատէ։ Իսկ մի՞թէ հայոց լրագիրներից քաղուածներ անելով և զետեղելով ռուս լրագիրների մէջ նոյն ուսանողը չէ կարող ամիս մի 30 կամ 40 րուբլ աշխատել։ Մենք ճանաչում ենք անձինք Թիֆլիսում, որոնք միմիայն „Մշակից" քաղուածներ անելով և տպել տալով այդ քաղուածները տեղական ռուս „Кавказъ" լրագրում, ամիսը մինչև 40 րուբլ էին վաստակում։ Իսկ „Кавказъ" լրագիրը չունի այն նիւթական միջոցներ, որ ունեն մայրաքաղաքների ռուս լրագիրները, որոնք կարող են իւրաքանչիւր տպված տողին աւելի թանգ վճարել։

Եւ մի՞թէ այդ տեսակ պարապմունք աւելի հաճելի չէ՞, քան թէ մասնաւոր տներում դասեր տալու յոգնեցնող, սպանիչ պարապմունքը։

Բայց ինչի՞ այդ չեն անում մայրաքաղաքների չքաւոր հայ ուսանողները. որովհետև նրանց պակաս է ամեն բանի մէջ սեփական ինիցիատիվը և ամեն բան նրանց պէտք է բացատրել։

Նոյն սեփական ինիցիատիվից զուրկ, նրանք վերադառնում են իրանց երկիրը, այն զանազանութեամբ որ ուսում աւարտելուց յետոյ նրանք աւելի էլ ինքնահաւան են լինում,—որովհետև ուսումը աւարտել են։ Այնուհետև նրանց այլ ևս ոչինչ չէ կարելի ասել։

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Ռուս լրագիրներում կարդում ենք որ Թագաւոր Կայսրի թագադրութիւնը, որ պէտք է կատարվէր եկող թւի մայիս ամսին, յետաձգված է։

—

Լրագիրները ասում են որ իշխան Դոնդուկով-Կորսակովի Կովկասեան կառավարչի նշանակվելը վերջացած բան է։

—

Ասում են որ գեներալ Չերնիաեվ նշանակվում է Տուրքէստանի զորքերի հրամանատարի օգնական։

—

ԴԻԼԻՋԱՆԻՑ մեզ գրում են։ «Այստեղ ձեր լրագիրը շատ քիչ օրինակներով է ստացվում, բայց ամենքը հետաքրքրվում են թէ ինչ է գրված «Մշակի» մէջ։ Տեղիս ամենահարուստ մարդիկն անգամ, որոնց համար տարեկան 10 րուբլ տալը ոչինչ չէ նշանակում, փոստը ստանալուն պէս գնում են իրանց ծանօթների մօտ, խլում են նրանցից «Մշակի» համարները, այնպէս որ բաժանորդները գրեթէ միջոց էլ չունեն կարդալու իրանց ստացած թերթերը։ Մեր հարուստները իրանք մեծ հետաքրքրութեամբ կարդում են, բայց փող ծախսել չեն կամենում։ Իսկապէս չքաւորներն են պահպանում «Մշակը», իսկ եթէ բոլոր հայերը հարուստ լինէին, ոչ ոք չէր ստանայ հայ թերթը և չէր պահպանի նրա գոյութիւնը։ Հայը քանի հարուստ է դառնում, այնքան աւելի ժլատ է լինում, այնքան աւելի եսական և սնտարբեր է դառնում դէպի ազգի ընդհանուր շահերը։»

—

Մեզ գրում են ԻԳԴԻՐԻՑ հետևեալը։ «Այս տարի մեր երկսեռ դպրոցները շատ լաւ են ընթանում։ Ուսուցիչները եռանդով են պարապում իրանց առարկաներով։ Այստեղի հայ թատրոնասէրների խումբը դիտաւորութիւն ունի մի ներկայացում տալ։ Կը խաղան մի ողբերգութիւն և մի կատակերգութիւն։»

—

Իգդիրից մեզ հաղորդում են որ չը նայելով թէ Իգդիրը շրջապատող սարերի վրա ձիւն է եկել, բայց քաղաքում եղանակը տաք է և ցրտերը դեռ չեն սկսվել։

—

Մեզ գրում են ԱԽԱԼՑԽԱՅԻՑ որ այստեղի դպրոցական և եկեղեցական կալուածների գործերը շատ անկարգ դրութեան մէջ են։ Եկեղեցիները քանդվում են, նրանցից մինը փակվեց։ Եկեղեցական արդիւնքները անկարգութեան և այլ և այլ գեղծումների պատճառով օրից օր պակասում են։ Նոյնպէս վատ դրութեան մէջ են և այն կալուածները, որոնց արդիւնքներով պահվում են հայոց դպրոցները։ Եթէ հայ հասարակութիւնը ինքն եռանդով ձեռք չառնի իր ազգային և եկեղեցական գործերի ղեկը, աւելացնում է մեր թղթակիցը, հետևանքը դպրոցների գոյութեան համար շատ վատ կարող է լինել։

—

Մենք իմացանք որ քանի մի շաբաթ է արդէն որ Կարապետ Թէմուրազեանց հաստատվել է երեցփոխան Հաւլաբարի Էջմիածնեցոց եկեղեցու։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԽՆԴԻՐ

—

Վերջին թղթաբերով եկած եւրոպական լրագրաց մէջ կը կարդամք թէ Անգլիոյ արտաքին գործոց նախարար լօրդ Գրէնվիլ ծանուցեր է տէրութեանց թէ քիչ օրէն դարձեալ իրենց ուշադրութիւնը պիտի հրաւիրէ հայկական խնդրոյն վրա, և այն միջոցաց վրա, զորս պէտք է ի գործ դնել Փոքր-Ասիոյ քրիստոնեայ և իսլամ ժողովրդոց վիճակը բարւոքելու համար։ Վերջին „Կապոյտ Տետրակէն" քաղելով, արդէն մեր ընթերցողաց ներկայացած ենք այն կարեւոր բանակցութիւնները, զորս տարւոյս սկիզբը լօրդ Գրէնվիլ ունեցած էր միւս մեծ պետութեանց հետ, վերաբերմամբ 61-որդ յօդուածի խնդրոյն, և այն պատասխանները, զորս անոնցմէ իւրաքանչիւրը տուած էր Անգլիոյ կառավարութեանը այս ձեռնարկին։ Կը թվի թէ յայնժամ եղած առարկութիւնք այժմ ոչ ևս տեղի ունենալով, լօրդ Գրէնվիլ պատշաճ համարած է կրկնել իւր առաջարկն, որոյ արդեանց վրա շատ չանցած, տեղեկութիւն կրնամք ստանալ։

Ելմտական խնդրոյն մօտալուտ կարգադրութիւնն և Եգիպտական խնդրոյն հանդարտագոյն վիճակի մը մէջ մտնելը պաշտօնական ակմբոց մէջ մեծագոյն տրամադրութիւն մը յառաջ բերել կը թվին անգամ մը ևս զբաղելու այն խնդրով, զոր յարուցած է 61-որդ յօդուածը։

Ինչպէս կանխաւ ծանուցված էր, գոհութեամբ կը լսեմք թէ Բ. Դուռը, տէրութեան Հայաբնակ գաւառաց վիճակի բարւոքման համար տածած հոգատարութեան շօշափելի ապացոյց մը տալու նպատակաւ, այս շաբթու ձեռնարկեր է անմիջական բարենորոգմանց ինչ ինչ գործնական միջոցներ ծրագրել, գործադրվելու համար ի ձեռն արժանաւոր պաշտօնէից, որոց մէկ մասը տէրութեան հայ հպատակներէն պիտի առնվի։

(Մասիս)

ԳԵՐՄԱՆԻԱ

—

Ներքին գործերի մինիստրութեան բիւդժետի քննութեան ժամանակ ռայխստագի մէջ Վինդհօրստ գանգատվում էր, որ ռայխստագի, բաւարական և գաւառական սէյմների պարապմունքները միաժամանակ են սկսվում և դրանով ռայխստագից նշանաւոր ոյժեր են խլում։ Նա ափսոսում է, որ պետական կանցլերը չէ աշխատում այդ անյարմարութեան առաջն առնել։ Մինիստր Բէօտտիխեր նկատեց, որ այդ կողմից պետական կանցլերի ազդեցութիւնը այնքան նշանաւոր չէ, որքան կարծում են։ Ներկայացրած այդ գանգատը ապացուցանում է, որ ռայխստագի շուտով գումարելը չէ կարող խանգարել մի քանի ժողովների պարապմունքների միաժամանակ լինելուն։ Ուրիշ մնում է միայն որքան կարելի է սահմանափակել պարլամենտական գործերը։ Կա-

---

րանք տալու համար—այնքան փոքր է, որի միջից ներս թափանցող օդը հազիւ թէ բաւականութիւն անի մի մարդու առողջ շնչառութեան համար, ուր մնաց այն 10 կամ 15 խեղճերի համար, որոնք զետեղված բնակվում են այստեղ, որոնց շնչառութիւնից օդը ապականվելով և չը նորոգվելով անսովոր մարդուն մի սարսափելի գարշահոտութիւն է փչում, երբ նա ոտ է դնում այստեղ։ Աւելացրու սրա վրա և մշակների դէպի իրանց սեպհական առողջութիւնը ունեցած անհոգութիւնը, որը, պակաս չէ նպաստում նրանց վիճակի դառնութեան։ Մշակը շատ ժամանակ իր ունեցածով անգամ չէ օգտվում, նա իր բնակարանը հազիւ թէ ամսական մի քանի անգամ սրբում է, նա այդ փոքրիկ պատուհանը դժուար թէ տարիներով բացում է գէթ փոքր ի շատէ բնակարանի օդը թարմացնելու համար։ Բայց գիտէք ինչից է առաջ գալի մշակի այդ՞ թուլութիւնը, առաջին՝ նրա յուսահատութիւնից, երկրորդ. անհասկացողութիւնից և երրորդ, որ՞ ամենագլխաւորն է, սովորութիւնից։ Մշակը յիրաւի նոր վերադարձած գիւղական առողջ կլիմայի տակից, երբ առաջին անգամ մտնում է այստեղ, նա զգում է օդի ապականութիւնը, նրա գարշելի հոտը, բայց մի յայտնի ժամանակ ապրելով այդ օդում, նա փոքր առ փոքր ընտելանում է և նա այնուհետև էլ անտարբերանում է դէպի իր բնակարանի անմաքրութիւնը և թէ նրա օդի ապականութիւնը։ Սակայն հարկաւոր չէ անշուշտ բժիշկ լինել, որ իմանալ թէ, իր կեանքի համար ինչ թանգ գնով է ձեռք բերում անմաքուր օդում բնակվելու սովորութիւնը։ Ահա այդ մասին ինչ է ասում յայտնի Լուիսը։ «Մենք տեսնում ենք թէ ինչպէս անմաքուր բնակարանների ապականված օդում սովոր են հեշտութեննով և իբր թէ անվնաս ապրել զանազան խեղճեր առանց զգալու այդ ապականութիւնը, մինչդեռ մեզանից ամեն մէկը երբ ոտ է դնում այստեղ, խակոյն զգում է թէ օդը փչացած է, բայց որովհետև մենք ևս յետոյ փոքր առ փոքր սովորում ենք նրան, այնուհետև մեզ էլ թվում է թէ սրանից վնասակար հետևանքներ չեն առաջանում։ Ահա ինչումն է կայանում մեր մոլորութիւնը։ Մենք բաւականանում ենք ապականված օդով—որովհետև սովորում ենք նրա պայմաններին։ Բայց գիտէք, ինչ գնով, ինչ միջոցներով ենք մենք ձեռք բերում այդ պայմաններին ընտելանալու կարելիութիւնը։ Մեր օրգանիզմի բոլոր սննդական մասերի և զգայարանքների թուլանալով, որը մեզ համար առաջացնում է թթուածնի համեմատաբար պակաս քանակութեան ներշնչելը։ Փչացած օդը բաւական է միայն հիւանդ օրգանիզմ ունեցող մարդուն, ինչպէս և նրանով բաւականանում են սառնարիւն կենդանիները։ Երբ մենք մտնում ենք ապականված մթնոլորտի մէջ, մեր շնչառութիւնը դժուարանում է և այդ պատճառով թուլանում են և մեր զգայարանքները, որից յետոյ կրկին մեր շնչառութիւնը թեթեանալով, աւելի թթուածնի կարօտութիւն չենք զգում և այստեղ արտադրում ենք ածխային թթուի համեմատաբար շատ պակաս քանակութիւն քան թէ մաքուր օդի մէջ։ Առանց այդ սովորութեան, այսինքն առանց մեր օրգանիզմի բոլոր կենսական փարումների թուլանալու, մեզ համար անկարելի կը լինէր շարունակաբար մնալ այդ ապականված մթնոլորտի մէջ *)։»

Ահա մի գեղեցիկ պատասխան այն կարճամիտ և քարասիրտ բուրժուաներին, որոնք միշտ երբ ես խօսք եմ ունեցել նրանց հետ գործարաններում բանողների բնակարանների մասին, չեն ամաչել յայտնել այն եղուկտական միտքը, թէ մշակը առողջ բնակարանի կարօտութիւն չունի, թէ նա սովորել է իր կեանքը անցկացնել խոնաւ և կեղտոտ պադվալներում։ Բայց թողնենք այդ։

Ինչպէս ասացինք այս 4 սաժէն երկարութիւն, 2 սաժէն լայնութիւն և 5 կամ 6 ֆուտ բարձրութիւն ունեցող խուցի մէջ զետեղված են 10—15 մշակներ։ Եթէ այդ թւերը բազմապատկենք միմեանց վրա, մենք կը ստանանք 2,352 խորանարդ ֆուտ օդի պարունակութիւն։ Բաւական է արդեօք օդի այդ չնչին քանակութիւնը, եթէ ոչ 15 գոնէ 10 մարդու ապրուստի համար, որոնք այստեղ զետեղված են.—հազար անգամ ոչ։ Եթէ զանազան փորձառու բժիշկների—Գուբերի, Զէնֆտլեբէնի, Բէկլամի և ուրիշ երևելի հեղինակների գրութեան համեմատ—ընդունենք թէ մի չափահաս մարդուն անհրաժեշտ է ունենալ 400-ից—մինչև 800 խորանարդ ֆուտ օդի տարածութիւն փոքր ի շատէ առողջ բնակութեան համար—ուրեմն 10 մարդու համար գոնէ միջին թւով հարկաւոր է 6,000 խ. ֆ.։ Այս տեղից կարող ես, ընթերցող, եզրակացնել թէ որքան կործանիչ ներգործութիւն կարող է ունենալ 2,352 խ. ֆ. օդի չնչին տարածութիւնը մի տասնեակ թշուառների կազմվածքի վրա նա և այն ժամանակ, եթէ այդ օդը լինէր մաքուր, բայց նա, ինչպէս վերև ասացինք, մաքուր չէ։ Կան և այնպիսի գործարաններ, ուր մշակների բնակարանները առաւել անձուկ են, ինչպէս մի Թուրքի գործարանում ես գտայ մի գետնափոր խրճիթ, որի երկարութիւնը 16 ֆ., լայնութիւնը 8 ֆ., իսկ բարձրութիւնը $5\frac{1}{2}$ ֆ. էր, այստեղ բնակվում էին 6 մշակներ։

Շատ գործարաններում, մշակների բնակարաններում չը կան մահճակալներ, իսկ եթէ կան էլ, այդ մի քանի նաւթոտ տախտակներ են միմեանց կողմում շարած և մի քանի կեղտոտ և պատռտված փսիաթներով ծածկված, որոնք մի և նոյն ժամանակ մշակներին ծառայում են և անկողնի տեղ, իսկ գիշերները վերմակի փոխարէն նրանց ծառայում են այն միակ ցնցոտիները, որոնց մէջ նրանք շրջում են ցերեկները։ Այն գործարաններում, ուր այդ նաւթոտ տախտակներն էլ չը կան, մշակները գիշերները քնում են հողայատակի վրա, որ միշտ չափազանց խոնաւ է լինում գործարանները ծովի ափից մօտ լինելու պատճառով. այնպէս որ շատ տեղերում երկու երեք արշին խորութեննում գետնից ծովի ջուր է դուրս գալիս։ Թէ որքան վնասակար է մարդու առողջութեան համար մի այդպիսի խոնաւութիւն—այդ կարող է իմանալ ամենատգէտը մեզանից։ Յօդացաւութիւն, ոսկրացաւութիւն, գեղնացաւ (желтуха) կատարր ստամոքսի, որ շատ ժամանակ փոխվում են թոքախտութեան—ահա խոնաւութեան հետևանքները։ Նա մանաւանդ մշակները տանջվում են զանազան ցաւերով այս խոնաւ բնակարաններում ձմեռը, ցրտերից։ Վառարաններ շատ քիչ բնակարաններում կան, իսկ մեծ մասամբ մշակները ձմեռը տաքացնում են իրանց բնակարանները մանղալով *)։ Բայց առաւել լաւ կը լինի եթէ նրանք ձմեռը բնաւին կրակ չը վառեն իրանց բնակարաններում, որովհետև նրա զօրութիւնից խոնաւ պատերի միջից դուրս գալով տամկութիւնը, օդը լցնում է նեխեալ գոլորշիներով սաստկացնելով այդպիսով նրա գարշահոտութիւնը.

* * *

Անուշադիր թողնելու չէ և այն հանգամանքը, որ շատ քիչ գործարաններում են հայ մշակները պարսիկ մշակներից առանձին ապրում, իսկ մեծ մասամբ այդ երկու տարրերը միշտ միասին, մի սենեակում են կենում։ Պարսկաստանից եկող մշակներից շատերը իրանց հետ բերում են զանազան սեռական հիւանդութիւններ, մեծ մասամբ սիֆիլիս անուանված վարակիչ ախտը։ Շատ հաւանական է, որ այդ ախտաւորները ապ-

---

*) Տես. Михайловъ, Ассоціаціи. երես 45. Ծ. Յ.

*) Մանղալ կաւից շինած մի տեսակ ասիական անօթ է, որի միջում վառում են ածուխ կամ տաշեղ ասիական տներում. Ծ. Յ.